

UDC 355.233.1 : 355.457(477)

**FEATURES OF APPLICATION OF METHODOLOGICAL SCIENTIFIC
APPROACHES IN THE PROCESS OF TRAINING OF FUTURE
OFFICERS-BORDERS OF MILITARY-SPECIAL DISCIPLINES**

PhD in Pedagogic, S. Biliavets

Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service
of Ukraine, Ukraine, Khmelnytskyi

The author presents the author's vision of solving the problem of forming the professional competence of future officers-border guards. This process is presented by the author as a complex interaction between the subjects of the pedagogical methodical system. The article substantiates that the systemic, cybernetic, humanistic, person-oriented, activity, competence and synergetic approaches are the basis of the methodical system of formation of professional competence of future officers-border guards in the process of training military-special disciplines. The main ideas of the above methodological approaches and provisions are the basis for the development of a methodical system for the formation of professional competence of future officers-border guards in the process of training military-special disciplines.

Key words: border guard officer, professional competence, system approach, cybernetic approach, humanistic approach, person-oriented approach, activity approach, competence and synergetic approaches.

кандидат педагогічних наук, Білявець С. Я. Особливості впровадження методологічних наукових підходів у процес навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін/ Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, Хмельницький, Україна

У статі представлено авторське бачення розв'язання проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Цей процес автор представляє як складну взаємодію між суб'єктами педагогічної методичної системи. У статі обґрунтовується, що основою методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є системний, кібернетичний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний та синергетичний підходи. Основні ідеї наведених методологічних підходів і положень покладено в основу розробки методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін.

Ключові слова: офіцер-прикордонник, професійна компетентність, системний підхід, кібернетичний підхід, гуманістичний підхід, особистісно-орієнтований підхід, діяльнісний підхід, компетентнісний та синергетичний підходи.

Вступ. У Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України (ДПСУ) передбачено підвищення рівня боєздатності її підрозділів і органів, а також їх спроможності до виконання завдань із захисту державного кордону, підвищення рівня довіри населення до ДПСУ та її особового складу, а також впровадження європейських норм і стандартів у систему прикордонного контролю, удосконалення системи підготовки, комплектування, роботи з особовим складом Держприкордонслужби. Це зумовлює необхідність оновлення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів з урахуванням передового зарубіжного досвіду, впровадження сучасних освітніх технологій, що

мають на меті забезпечення високого рівня професійної компетентності та здатності офіцерів до професійного розвитку.

Проблема формування і розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників неодноразово привертала увагу науковців. Ними розглядаються різноманітні аспекти формування та розвитку професійно важливих якостей особистості офіцера, шляхи підвищення якості загальновійськової та військово-спеціальної підготовки курсантів, методика організації освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі [1; 2; 3; 4].

Однак комплексного дослідження з питань розроблення, обґрунтування та удосконалення методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін на основі системного та компетентісного підходів на сьогодні немає.

Метою статті є характеристика особливостей впровадження методологічних наукових підходів у процес навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідження проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін потребує використання низки загально педагогічних підходів до аналізу досліджуваного об'єкта.

Насамперед слід зазначити, що методологія вирішення проблеми формування професійної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників має базуватися на історико-гносеологічному підході. Цей підхід передбачає вивчення принципів, парадигм та концепцій щодо професійної підготовки офіцерів-прикордонників на різних історичних етапах розвитку суспільства, що дає можливість виявити

взаємозв'язки, детермінанти та суперечності процесу формування професійної компетентності [5, с. 98].

Із урахуванням складності методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін важливе значення має застосування системного підходу. П. Лузан трактує системний підхід як стратегію процесу навчання чи виховання, що охоплює сукупність цілеспрямованих, взаємопов'язаних взаємодій з урахуванням всіх умов і факторів педагогічного процесу [6].

Системний підхід – це загальнонауковий метод аналізу всіх чинників, що впливають на досліджуване педагогічне явище, які необхідно враховувати перед прийняттям того або іншого рішення [7, с. 12]. Основні засади цього підходу розробили філософи М. Каган, І. Коваленко, В. Садовський, Е. Юдін, педагоги Н. Гузій, О. Вознюк, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Семенов, С. Сисоєва та ін. Учені зазначають, що особливість педагогічних систем полягає у тому, що основним їх компонентом є людина як об'єкт управління. Принципова відмінність педагогічних систем від інформаційних та управлінських полягає у тому, що останні розглядають навчання (самовдосконалення системи) лише як процес руху інформації [7, с. 70].

Системний підхід дозволяє виявити компоненти та системотвірні зв'язки професійної підготовки офіцера-прикордонника, визначити найважливіші детермінуючі чинники та елементи цього процесу. Зокрема, відповідно до теоретичних положень системного підходу у методичній системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін можна виокремити такі структурні компоненти:

цілі навчання;

навчальна інформація;

засоби комунікації між викладачем та курсантами;

курсанти та рівень їхньої готовності до засвоєння військово-спеціальних дисциплін, до професійної діяльності;

викладач, що формує цілі власної діяльності та діяльності курсантів, володіє відповідною інформацією та знаннями психології виховання і комунікації.

Загалом системний підхід дозволяє розкрити цілісність педагогічного об'єкта – професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, виявити в процесі їх професійної підготовки різноманітні типи зв'язку та звести їх у єдину теоретичну систему. Цей підхід допомагає визначити компоненти педагогічної системи формування професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін, дослідити умови, що забезпечують ефективність процесу формування професійної компетентності, виявити цілі, завдання, зміст методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

У свою чергу кібернетичний підхід дозволяє розробити модель процесу формування професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на основі виокремлення етапів і підсистем, зокрема вхідної (ресурсний потенціал), процесору (переробка) та виходу (результат) [8, с. 198]. Кібернетичний підхід (Л. Бєлова, А. Берг, О. Уваров, К. Метешкин) звертає увагу на особливості управління когнітивними, навчальними та творчими процесами з використанням штучного інтелекту. Пріоритетність кібернетичного підходу в системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників обумовлена його перевагами щодо оптимізації управління дидактичними процесами за допомогою математичного моделювання.

З використанням загальних положень кібернетичної педагогіки А. Берга та К. Метешкіна при формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має побудова дидактичних процесів на основі моделей професійних знань офіцерів-прикордонників, що дозволяє моделювати відповідні процеси при формуванні професійної компетентності офіцера-прикордонника у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін і цілеспрямовано розробляти відповідне програмне забезпечення.

Вирішенню проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників сприяє також **алгоритмічний підхід** (В. Беспалько, О. Берг, Л. Ланда). Алгоритмічний підхід передбачає, що дії курсантів потрібно поєднати в одну цілісну систему управління. У цьому контексті В. Беспалько трактує дидактичний процес як сукупність двох алгоритмів, зокрема функціонування і управління. На думку вченого, управлінський вплив педагога має бути диференційованим залежно від рівня засвоєння навчального матеріалу [9, с. 104–105]. Як зазначають Т. Дмитренко, К. Яресько, В. Нагаєв та ін., на початку організації навчального процесу потрібен централізований вплив педагога на курсанта, а за умов високого рівня засвоєння навчальної інформації педагогічний вплив має слабшати і замінюватися самоуправлінням [5, с. 101]. Загалом алгоритмічний підхід дозволяє розробити педагогічну систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників за гнучкою моделлю децентралізації педагогічного впливу.

У свою чергу технологічний підхід до побудови навчального процесу генетично пов'язаний з технічними засобами навчання: технології навчання виникли як реакція на можливості технічних засобів навчання. За широкого трактування (Б. Блум, М. Кларін, Н. Тализіна та ін.) технологічний підхід до вирішення дидактичних

проблем – це організований, цілеспрямований, спеціальний педагогічний вплив на навчальний процес.

Як зазначає М. Кларін, відмінними рисами програмованого навчання є уточнення навчальних цілей і послідовна (покрокова) процедура їх досягнення. Саме чіткість та деталізованість постановки цілі навчання є технологічною ознакою педагогічної технології. Другою ознакою, внутрішньою основою технологічного навчання є визначення цілей навчання. Окрім спрямованості на досягнення завідомо визначеної цілі, особливостями технологічного підходу є також передбачення оперативного зворотного зв'язку, конструювання навчального процесу з акцентом на нестандартність вправ, відтворюваність етапів навчального процесу, його алгоритмізованість, підготовка навчальних матеріалів та організація навчального процесу залежно від індивідуальних здібностей курсантів.

У свою чергу діяльнісний підхід (А. Алексюк, Г. Атанов, Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Серіков, С. Рубінштейн та ін.) необхідний для формування професійного досвіду майбутніх офіцерів-прикордонників. Окрім того, процес навчання – це завжди навчальна діяльність, відповідно діяльнісний підхід передбачає послідовне включення курсантів у різні види навчальної, практичної та професійної діяльності. Діяльнісний підхід робить ставку не на накопичення знань, умінь та навичок у вузькій предметній сфері, а на самостійну роботу особистості. Цей підхід передбачає такий спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності, за якого курсанти є не пасивними «приймачами» інформації, а самі активно беруть участь у навчальному процесі. Суть діялісного підходу в навчанні означає спрямованість педагогічних заходів на організацію інтенсивної діяльності курсантів: вони самі здобувають знання.

При формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників діяльнісний підхід означає, що в центрі навчання – особистість курсанта, умовами самореалізації якого є діяльність. У цьому випадку, як вже було зазначено, процес засвоєння знання – це завжди виконання курсантами певних пізнавальних дій. Зокрема, для організації навчальної діяльності важливе значення має навчальна задача/завдання. Завдання є основним елементом роботи курсантів, передумовою освоєння різних видів діяльності, в тому числі навчально-дослідницької, пошуково-конструкторської, творчої та ін. Власне, й знання курсантів є результатом роботи над вирішенням завдань. Категорія діяльності у цьому випадку є фундаментальною для всього процесу навчання. Постійна вирішення таких навчальних завдань переходить в систематичну самостійну пошукову діяльність.

Діяльнісний підхід при формуванні у майбутніх офіцерів-прикордонників професійної компетентності є основою багатьох педагогічних технологій, зокрема проектної діяльності, інтерактивних методів навчання, проблемно-діалогового навчання та інтегрованого навчання на основі міжпредметних зв'язків. Ці технології дозволяють надати процесу здобування знань діяльнісного характеру, перейти від установки на запам'ятовування великої кількості інформації до освоєння нових видів діяльності – проектних, творчих, дослідницьких, в процесі яких інформація військово-спеціальних дисциплін засвоюється більш ефективно. Важливе значення при цьому має перенесення уваги на розвиток самостійності та відповідальності курсанта за результати своєї діяльності, посилення практичної спрямованості навчання.

Вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників неможливе без використання й *гуманістичного підходу*. Ідеї гуманізації освіти виявилися на часі з кінця 90-х рр. ХХ ст. Ці ідеї пов'язані з педагогікою співробітництва, яка

сформувалася з кінця 80-их рр. як альтернативний напрям в практиці навчання і виховання на протигагу адміністративній та академічній педагогіці. Гуманістичний підхід (І. Зязюн, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.) визначає за мету становлення і вдосконалення цілісної особистості, яка здатна до максимальної самореалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового. Гуманістичний підхід у методичній системі формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників передбачає створення умов для їх особистісної самореалізації та самовдосконалення, підтримки їх унікального розвитку через надання максимальної свободи вибору способів діяльності, надання можливостей для розвитку особистісного потенціалу тощо [5, с. 104].

За гуманістичного підходу педагогічний процес ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах, які визнають керівну функцію педагога і функцію самоуправління курсанта. Гуманістичний підхід передбачає забезпечення високого рівня децентралізації педагогічного впливу, гнучкості та адаптованості педагогічної системи, створення такої структури дидактичного процесу, за якої курсанти мають можливість глибоко індивідуалізувати свою діяльність щодо темпу засвоєння навчального матеріалу, дидактичних методів та форм.

У свою чергу особистісно-орієнтований підхід (І. Бех, А. Макаренко, В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков, С. Савченко, І. Якиманська та ін.) передбачає різні варіанти способів навчальної та практичної діяльності курсантів, дозволяє курсанту виявити і розкрити власні можливості. Як зазначають Т. Дмитренко, К. Яресько, В. Нагаєв та ін., змістовними ознаками *особистісно-орієнтованого підходу* є: суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників педагогічного процесу; діагностично-мотиваційний метод організації навчальної діяльності; навчально-творча активність курсантів, їх розвиток і

саморозвиток; проектування викладачем разом з курсантами індивідуальних цілей навчальної діяльності; врахування системи особистісних потреб і можливостей курсантів.

За особистісно-орієнтованого підходу об'єктом педагогічного впливу стає особистісний досвід курсанта, що є результатом індивідуально-суб'єктного перетворення змісту військово-спеціальних дисциплін. При цьому засобом навчання і розвитку майбутніх офіцерів-прикордонників стає активізація навчальної діяльності, у якій вони переважно не тільки засвоюють готові знання, уміння й навички, але й здобувають нові знання, набувають нового суспільно значущого досвіду. Важливе значення має при цьому установка на відкрите, довірливе спілкування, розкриття думок і переживань педагога, що не маскується його соціальною роллю. Довірливе ставлення суб'єктів навчання до педагога є умовою їх особистісного зростання і вдосконалення. Ці установки педагогіки співробітництва є особистісними передумовами і гуманізації процесу навчання.

Далі слід зазначити, що оскільки результатом методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є відповідний рівень сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, у системі методологічних основ дослідження важливе місце займає компетентісний підхід.

Дослідники в сфері компетентісного підходу в освіті (Е. Зеєр, І. Зимня, О. Савченко, О. Пометун, С. Сисоєва, А. Хуторський та ін.) зазначають, що компетентісний підхід передбачає цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання професійних функцій, набуття компетенцій. Відповідно до компетентісного підходу, компетенції задають вищий, загальний рівень умінь та навичок курсантів, а зміст освіти визначається чотирикомпонентною моделлю змісту освіти:

знання, уміння, досвід творчої діяльності та досвід ціннісного ставлення до навчання і професійної діяльності. Особливість педагогічних цілей щодо розвитку компетентностей полягає в тому, що їх треба формувати не у вигляді дій викладача, а з урахуванням результатів діяльності суб'єктів навчання, тобто їх розвитку через засвоєння необхідного досвіду.

При формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін передбачено дотримання принципів компетентісного підходу, зокрема принципу ціннісного, особистісно-смыслового включення курсантів у навчальну діяльність; принципу моделювання в рамках навчального процесу змісту, методів та форм, умов та ситуацій, характерних для професійної діяльності; принципу проблемності в навчанні; принципу відповідності форм організації навчальної діяльності цілям і змісту освіти, а також принципу провідної ролі діалогічного спілкування під час навчальної діяльності.

Загалом компетентісний підхід покладено в основу методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін, так як він є одним з найбільш оптимальних відповідей системи освіти на ті вимоги, що їх висуває до неї сучасна система охорони державного кордону, дозволяє ґрунтовно та всебічно підготувати офіцера-прикордонника до майбутньої професійної діяльності.

Окремо слід вказати на значення синергетичного підходу в системі формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Синергетика входить до універсальної методологічної парадигми, що стосується тих сфер знань, де вивчаються складні системи, явища самоорганізації. Так як предметом синергетики є механізми самоорганізації, педагогічну синергетику трактують як сферу

педагогічного знання, що охоплює теорію, принципи та закономірності самоорганізації педагогічних систем [10, с. 811]. Окремі аспекти теорії самоорганізації з педагогічної точки зору знайшли досліджували В. Ігнатова, М. Киященко, О. Князева, В. Кремень, С. Курдюмов, Г. Малинецький, Н. Таланчук, Л. Ткаченко, Є. Хриков та ін. Застосування синергетичної методології для вирішення проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників означає, що кожний результат конкретної дії курсанта, застосування певних навчальних засобів потребує постійного аналізу (самоаналізу) щодо його співвідношення з метою цієї дії. Синергетичний підхід дозволяє посилити зв'язки з практикою, створити «комунікативний міст» між різними компонентами методичної системи формування професійної компетентності та її суб'єктів на основі діалогічності, відкритості, взаємодії. Синергетичний підхід до побудови методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників дозволяє значно підвищити її потенціал. Він підхід дозволяє будувати методичну систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на основі принципів єдності цільових програм усіх її складників, а також дає можливість формувати сукупність оптимальних педагогічних методів, засобів та прийомів формування професійної компетентності курсантів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є складною взаємодією між суб'єктами педагогічної методичної системи. Основою методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін є системний,

кібернетичний, гуманістичний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний та синергетичний підхід. Основні ідеї наведених методологічних підходів і положень покладено в основу розробки методичної системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін. Перспективами подальших наукових розвідок є обґрунтування концепції формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін на засадах визначених методологічних підходів.

Література:

1. Веретільник В. В. *Розвиток військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників під час навчання у магістратурі: сутність і особливості змісту* / В. В. Веретільник, О. В. Діденко // *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні та психологічні науки* . - 2016. - № 2 (4). - С. 72-85.
2. Діденко О. В. *Обґрунтування педагогічних умов розвитку військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі магістерської підготовки* / О. В. Діденко, В. В. Веретільник // *Науковий журнал «ScienceRise: Pedagogical Education»* – 2017. – № 2(10). – С. 46–50.
3. Торічний О. В. *Методика організації та результати експериментального дослідження з формування військово-спеціальної компетентності у майбутніх офіцерів-бакалаврів* / О. В. Торічний. // *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. - 2012. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_9

4. Білявець С. Я. Характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників [Текст] / С. Я. Білявець // *Innovative solutions in modern science (Інноваційні рішення в сучасній науці)*. – Dubai: publisher ТК Меганот, LLC, 2017. – № 6 (15). – С. 25–39.
5. Основи сучасної педагогіки: монографія / Т. О. Дмитренко, К. В. Яресько, В. М. Нагаєв та ін. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2016. – 462 с.
6. Лузан П. Г. Наукові основи організації педагогічного процесу в аграрному вищому навчальному закладі: монографія / П. Г. Лузан. – К.: Видавництво НУБіП України, – 224 с.
7. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 308 с.
8. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
9. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем / В. П. Беспалько. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.
10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. – К.: Юрінком інтер, 2008. – 1040 с.

References:

1. Veretilnyk V. V. Rozvytok vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti oficeriv-prykordonnykiv pid chas navchannja u maghistraturi: sutnistj i osoblyvosti zmistu / V. V. Veretilnyk, O. V. Didenko // *Zbirnyk naukovykh pracj*

- Nacionaljnoji akademiji Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy. Ser.: Pedagoghichni ta psykologhichni nauky . - 2016. - № 2 (4). - S. 72-85.*
2. *Didenko O. V. Obgruntuvannja pedagoghichnykh umov rozvytku vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti oficeriv-prykordonnykiv u procesi maghistersjkoji pidghotovky / O. V. Didenko, V. V. Veretilnyk // Naukovyj zhurnal «ScienceRise: Pedagogical Education» – 2017. – № 2(10). – S. 46–50.*
3. *Torichnyj O. V. Metodyka orghanizaciji ta rezultaty eksperymentaljnogho doslidzhennja z formuvannja vijsjkovo-specialjnoji kompetentnosti u majbutnikh oficeriv-bakalavriv / O. V. Torichnyj. // Visnyk Nacionaljnoji akademiji Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy. - 2012. - Vyp. 2. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_2_9*
4. *Biljavecj S. Ja. Kharakterystyka kryterijiv, pokaznykiv ta rivniv sformovanosti profesijnoji kompetentnosti majbutnikh oficeriv-prykordonnykiv [Tekst] / S. Ja. Biljavecj // Innovative solutions in modern science» (Innovacijni rishennja v suchasnij nauci). – Dubai: publisher TK Meganom, LLC, 2017. – № 6 (15). – S. 25–39.*
5. *Osnovy suchasnoji pedagoghiky: monohrafija / T. O. Dmytrenko, K. V. Jaresjko, V. M. Naghajev ta in. – Kherson: Vyd-vo PP Vyshemyrsjkyj V. S., 2016. – 462 s.*
6. *Luzan P. Gh. Naukovi osnovy orghanizaciji pedagoghichnogho procesu v aghrarnomu vyshhomu navchaljnomu zakladi: monohrafija / P. Gh. Luzan. – K.: Vydavnyctvo NUBiP Ukrainy, – 224 s.*
7. *Profesijna pedagoghichna osvita: systemni doslidzhennja: monohrafija / za red. O. A. Dubasenjuk. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – 308 s.*
8. *Slastenin V. A. Pedagogika: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, Ye. N. Shiyanov; pod red. V. A. Slastenina. – M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2002. – 576 s.*

9. *Bespalko V. P. Osnovy teorii pedagogicheskikh sistem: problemy i metody psikhologo-pedagogicheskogo obespecheniya tekhnicheskikh obuchayushchikh sistem / V. P. Bespalko. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1977. – 304 s.*

10. *Encyklopedija osvity / Akad. ped. nauk Ukrajinj; gholovnyj redaktor V. Gh. Kremenj. – K.: Jurinkom inter, 2008. – 1040 s.*